

Perfection of Ceramic Crystallites Prepared through the Self-Propagating High Temperature Synthesis (SHS)

DOKONALOST KRYSTALITŮ KERAMIKY PŘIPRAVENÉ VYSOKOTEPLTNÍ SAMOŠÍŘÍCÍ SE SYNTÉZOU (VSS)

Lubomír Sodomka

ADHESIV Liberec, lubomir.sodomka@volny.cz

Keywords:

ceramics, crystallite perfection, phase analysis

Abstract

The degree of crystallite perfection has been determined from diffraction lines. The powder probes has been prepared using the self-propagating high temperature synthesis

For the phase analysis of X-ray powder diffraction technique has been used. The degree of crystallite perfection has been determined after the gauging has been made. Four degree perfection scale has been proposed.

Abstrakt

V článku je pojednáno o dokonalosti krystalitů keramiky připraveného vysokoteplotní samošířící se syntézou (VSS). Z difrakčních čar byla provedena identifikace keramiky a určen stupeň dokonalosti krystalitů. Čtyřstupňová klasifikace stupně dokonalosti byly navržena a podle ní provedena klasifikace dokonalosti krystalitů.

Úvod

V poslední době byla objevena velmi přitažlivá metoda přípravy vysokoteplotní keramiky nazývaná vysokoteplotní samošířící se syntéza [1 - 5]. Jde o metodu jednoduchou a energeticky nenáročnou a vysoce produktivní. Nejednodušší je příprava prášku vysokoteplotní keramiky touto technologií přímo podle zadané zrnitosti. Tak je vyloučena úprava zrnitosti drcením a mletím. Tato technologie se uplatňuje s výhodou na přípravu vysokoteplotní keramiky a dokonce i pro supravodivou keramiku. Dokonalost připraveného keramického prášku je výhodné hodnotit rentgenovou difraktografií, jak je ukázáno v této práci. K hodnocení byly navrženy čtyři stupně dokonalosti k hodnocení práškové keramiky.

Metoda VSS

VSS (SHS) patří do spalovacích technik. Při VSS jde o spalování obecné chemické povahy resultující ve vytvoření hodnotného produktu kondenzovaných látek, majících praktické použití. VSS (SHS) medium může být ve všech skupenstvích (fázích) pevném, kapalném i plynném nebo smíšeném. Výsledkem po ochlazení je však pevná látka vhodná pro další zpracování a využití. Je tedy VSS technologickou operací, umožňující přípravu látek zadaných vlastností a objektů zadaných tvarů. VSS byla objevena I. P. Borovinskou, V. M. Shiroem a A. G. Merzhanovem v roce 1967 [1- 3]. Objev byl učiněn při

studiu spalování ve válci vytvořeném ze směsi boru a titanu za experimentálního uspořádání uvedeném na obr. 1. Směs boru a titanu byla slisována do tvaru válce a "zapálena" na vrchním konci ignitorem (např. žhaveným wolframovým drátem, laserovým výbojem apod., obr.1). Tak se vytvoří vysokoteplotní zóna syntézy, která postupuje od vrchu ke spodku a po ochlazení vytváří výsledný produkt. Rychlost vytváření produktu se pohybuje od (1 mm do 200 mm/s), při teplotách spalování od 800 C do 3500 C.

SHS využívá chemické energie uvolněné při exotermní reakci, která se spotřebuje na další vyhřátí sousední zóny syntézy a k jejímu dalšímu postupu (viz obr. 1). Reaktivními materiály jsou směsi kovů s kovy, kovů s nekovy a nekovů s nekovy.

První využití VSS bylo při přípravě práškových materiálů vysokoteplotní keramiky jako jsou karbidy, nitridy, diboridy hliníku, titanu a dalších kovů i nekovů.

Použití takovéto vysokoteplotní keramiky je rozsáhlé. Užívá se jí jako vynikajících abraziv, ale také dalším zpracováním jako je slinování k vytváření konstrukčních prvků a k vytváření tvrdých materiálů s podstatným snížením opotřebení.

VSS je mnohadisciplinární a interdisciplinární technologie přípravy keramiky založené na teorii spalování, chemických reakcích, materiálových vědách a technologiích a na strukturální makrokinetice. Počátek VSS je ve spalování, které přešlo v materiálové vědy.

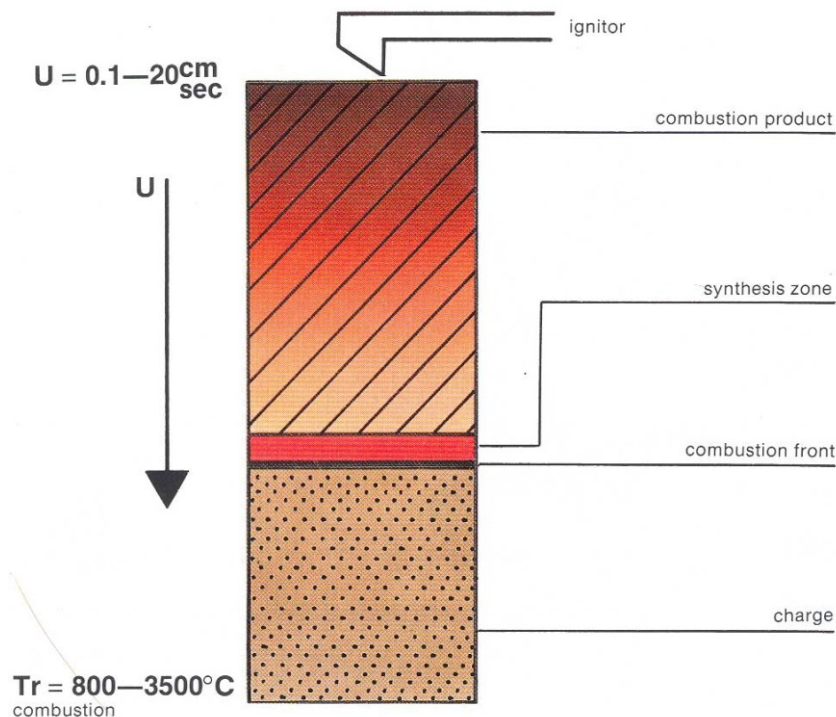
Keramika připravená VSS

V příštím článku uvedeme některé údaje materiálů připravených VSS, které jsou komerčně dostupné v libovolném množství a tvarech produktů.

Karbidy

Karbidy se nejčastěji využívají k abrazi neželezných součástí v dieselových motorech, v automobilovém průmyslu, při stavbě lodí a v dalších průmyslech. Jejich vysoký stupeň tvrdosti umožňuje nahradit diamantové abrazivní pasty a prášky. Při úpravě povrchů zvyšuje produktivitu 1,5 až 2krát.

Nejznámější a nejrozšířenější z karbidů je karbid křemíku (SiC), který krystaluje ve dvou základních modifikacích krychlového sfaleritu a hexagonálního wurtzitu a v celé řadě polytypů. Metodou SHS byly připraveny různé produkty SiC s různým obsahem zbytkového grafitu. SHS metodou byly připraveny vzorky s 95 % SiC a 1% volného uhlíku jako grafitu a dalšími nečistotami (N, O, Fe).

Obr. 1. Princip VSS.

Karbid titanu (TiC). V VSS produktu je až 99 % TiC. Nečistoty tvoří volný uhlík, kyslík, hořčík, železo a hliník. Produkt je polydisperzní s rozměry zrn 1 až 200 mikrometrů. **Karbid boru B4C:** Jeho struktura se blíží její ideální podobě.

Podvojně karbidy: Titanu a chromu (TiC-CrC). Struktura připravená metodou SHS se blíží ideální struktuře.

Boridy

Boridy se užívají v práškové metalurgii, ze kterých se tvoří antikorozivní části zvláště povrchy jako ochranné povlaky.

Z boridů připravených SHS je třeba zmínit polydisperzní diborid titanu. Jeho rentgenový difrakční diagram je na obr. 28.11. Z něho s z diagramů pod difraktogramy je vidět, že SHS vytvářelo směs TiB_2 a TiO_2 .

Silicidy

Silicidy jsou sloučeniny křemíku s kovem, které mají silný antioxidační účinek. Jsou užívány jako topné prvky na vysoké teploty a jako ochranné povlaky povrchů.

Ze silicidů připravených VSS lze uvést disilicid molybdenu a tantalu.

Nitridy

Jsou sloučeniny dusíku s kovy i nekovy. Všechny vykazují jedinečné vlastnosti jako jsou vysoká tvrdost, nízké opotřebení, odolnost proti korozi a vysokým teplotám a různé elektrofyzikální vlastnosti jako dielektrické a vodivé vlastnosti.

Skupinu nitridu s podobnými vlastnostmi tvoří nitrid titanu, hafnia a tantalu. Nitrid titanu se užívá k produkci tvrdokovů a slitin, cermetů a elektricky vodivých povlaků

nerozpustných ani při elektrolýze solí, dále se jich užívá jako ozdobných zlatových povlaků.

Dalšími významnými nitridy jsou nitrid hliníku, křemíku a nitrid boru, které se snadno připravují metodou VSS.

Hydridy

Metodou VSS je možné také připravit sloučeniny typů hydridů kovů jako jsou TiH_2 , CdH_2 a mnoho dalších, které najdeme např. v [4].

Hydridy slouží jako tuhé akumulátory vodíku a jako katalyzátory organických syntéz v kombinacích s přijímači v radioelektronice.

Hydridy titanu a tantalu se užívají k získávání čistého vodíku jako pájícího prostředku mezi kovy a keramikou.

Chalkogenidy

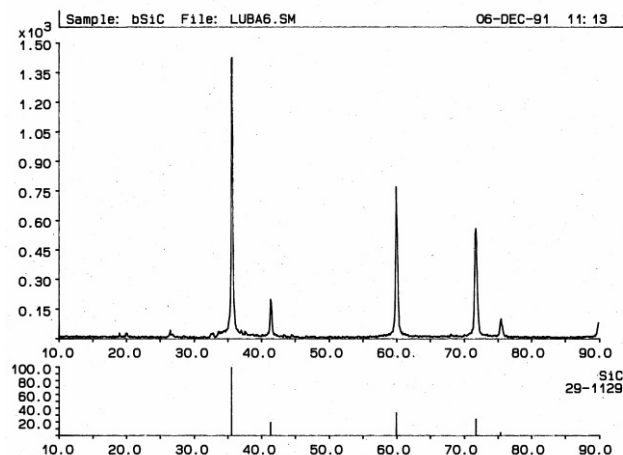
Sloučeniny síry, selénu a teluru s kovy jsou široce užívány v mikroelektronice, metalurgii a optice.

SHS Byly připraveny disulfid wolframu, čistý a s přísadkou niobu, diselenid molybdenu, disulfid molybdenu a další.

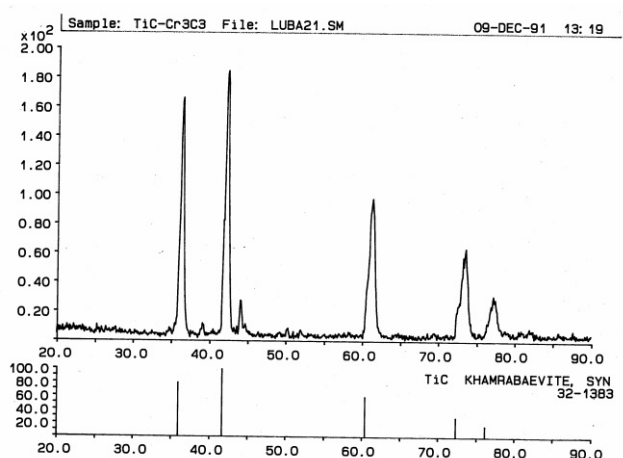
Intermetalidy

Intermetalické sloučeniny kovů, mající vysokou elektrickou vodivost, magnetické a polovodivé vlastnosti, vykazující i tvarovou paměť, čehož se využívá zvláště v medicíně.

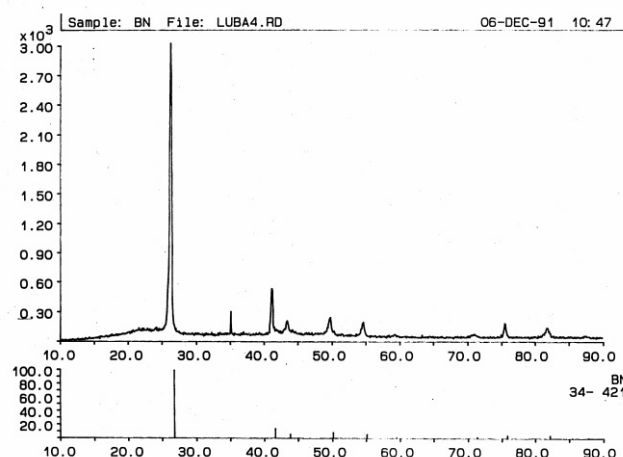
Jako příklady intermetalidů připravených SHS lze uvést aluminid niklu (NiAl), aluminid titanu (TiAl) a další.

Obr. 2. Difraktogram karbidu křemíku bSiC.

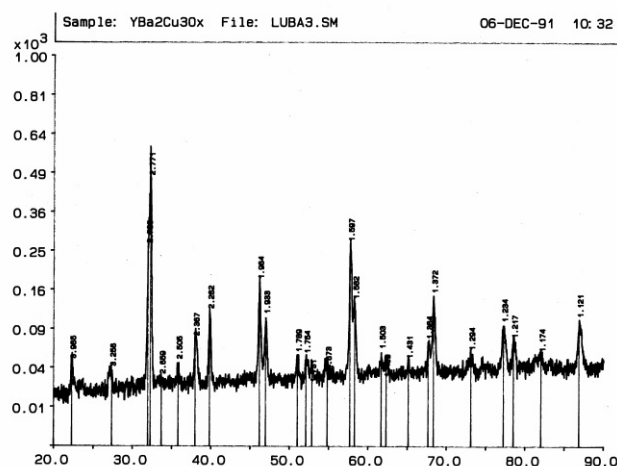
Obr.32. Difraktogram karbidu titanu TiC.

Obr. 4. Difraktogram nitridu boru, BN.

Oxidy

VSS oxidy mají vysokou tepelnou vodivost a výhodné polovodivé, magnetické a supravodivé vlastnosti. Užívají se jako výhřevná vysokoteplotní tělesa nad 2200 °C, jako

Obr. 5. Difraktogram oxidové supravodivé keramiky, $YBa_2Cu_3O_{(7-x)}$.

ochranné povlaky a jako materiály v elektronice, v radio- a elektroinženýrství.

Jako významní představitelé jsou uvedeny korund (Al_2O_3) a chromem dopovaný rubín, využívaný ve šperkařství a k výrobě laserových tyčí, niobát lithia, jako piezoelektrický materiál a vysokoteplotní supravodivá keramika ($YBa_2Cu_3O_{7-x}$, $x = 6, 8-7$).

Komplexní sloučeniny

Mezi komplexní sloučeniny připravované VSS je možné zařadit karbonitrid titanu. Látka se přidává jako zpevňující přísada do tvrdokovových slitin ke zvýšení pevnosti a tvrdosti materiálů pro obrábění a vrtání na obráběcí nástroje.

Empirický stupeň dokonalosti

Výše uvedené materiály byly strukturně identifikovány rentgenovou diffrakcí z polohy difrakčních linií a dokonalost jejich krystalové struktury z vybraných nízkoindexových difrakčních čar. Identifikace látek byla určena porovnáním z Hanawaltových difrakčních záznamů a stupeň dokonalosti krystalitů S_K z definice na zvolené difrakční čáře. Stupeň dokonalosti S_K je definovaný poměrem výšky difrakčního maxima H_m k jeho pološířce $L_{1/2}$, tj. šířky difrakční linie v poloviční výšce, takže $S_K = H_m / L_{1/2}$ v relativních jednotkách.

Pro praktické hodnocení dokonalosti určíme stupnici dokonalosti. První stupeň bude pro hodnotu S_K v intervalu $\langle 0;5 \rangle$, druhý stupeň v intervalu $\langle 5;10 \rangle$, třetí stupeň $\langle 10;20 \rangle$ a čtvrtý stupeň nad $\langle 20;100 \rangle$. Je možné vytvořit stupnici dokonalosti i víceúrovňovou, nebo jde o empirické stanovení stupnice. Stupnici dokonalosti je možné oceňovat ještě fyzikálně za využití elektronového mikroskopu s vysokou rozlišovací schopností nebo skanovacího tunelového mikroskopu.

Dokonalost keramiky difrakční technikou

K hodnocení dokonalosti keramiky připravené VSS byly vybrány vzorky uvedené v Tab. 1.

Na práškových vzorcích byla provedena rentgenová difrakce na difraktometru Siemens s měděnou anodou pracující na vlnové délce 0.154 nm. Příklady difrakčních záznamů karbidu křemíku sfaleritické fáze, karbidu titaničitého, nitridu boritého a oxidu supravodivé keramiky jsou uvedeny v tomto pořadí na obr.1, 2, 3, 4. Z difrakčních křivek byly stupně dokonalosti uvedené v Tab.1 a ty zařazeny do empirické třídy dokonalosti (sloupec čtvrtý), která je pro všechny typy keramiky 4. Ze sloupce tři pak vidíme ještě velké rozdíly ve stupni dokonalosti, z nichž největší má nitrid boru a karbid křemíku. Stupněm dokonalosti jsou určeny i brusné a abrazivní schopnosti vysokoteplotní keramiky.

Zhodnocení a závěr

Uvedená rentgenová difraktografická analýza prokázala, že nová technologie VSS přípravy vysokoteplotní intenzity poskytuje vysokoteplotní keramiky s vysokým stupněm dokonalosti, což ovlivňuje její mechanické, brusné a leštící vlastnosti.

Autor je povinován díky za provedení difrakčních záznamů Dr. B. Knobovi z VÚANChU Ústí nad Labem.

Literatura

1. Merzhanov, A. G., et al. : Synthesis of refractory Inorganic Compounds. Certif. 255221 SSSR 1967.
2. Merzhanov, A. G., Borovinskaja, I.P.: Self-propagating High-temperature Synthesis of Inorganic Compounds. *Dokl. Akad. Nauk SSSR* **204** (1972) No.2, p.366.
3. Merzhanov, A. G.: Self-propagating high-temperature synthesis, twenty years of search and findings. USSR Academy of Science. Institute of structural macrokinetics Chernogolovka 1989.
4. Self-propagating high-temperature synthesis of pulverous inorganic compounds and materials. Licensintorg, Moskva Russia.
5. Sodomka, L.: Vysokoteplotní samošířící se technologie. JMO v redakci
6. Sodomka, L., Fiala, J.: Fyzika a chemie kondenzovaných látek s aplikacemi 1,2. Adhesiv Liberec 2003, 2004 kap.28.

Tab. 1. Vzorky vysokoteplotní keramiky připravené VSS spolu se stupni dokonalosti.

Vzorek keramiky	difrakční úhel	stupeň dokonalosti	zařazení do třídy stupně
bSiC	35,5	1450	4
SiC	35,5	1000	4
TiC	41,5	240	4
TiC-Cr	41,5	90	4
B ₄ C-Ti	44	290	4
TiB ₂	44	366	4
BN	26,5	3000	4
Al ₂ O ₃ korund	57	400	4
YBa ₂ Cu ₃ O _(7-x)	32	400	zařazení do třídy stupně 4